

НБ ЛНУ ім. Івана Франка

376 928

НБ ЛНУ ім. Івана Франка

БІБЛІОТЕКА
ІНСТИТУТУ
ФРАНКОЗНАВСТВА

Бібліотека
ТОВАРИСТВА „ПРОСВІТА“

Число

2787

Знак

Б 94

~~1570~~

~~Handwritten scribbles in red and purple ink~~

~~Faint handwritten text~~

N W W

ЛВІВСЬКИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

~~н. 2787.~~
~~1540~~

ІВАН ФРАНКО

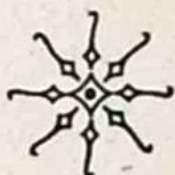
~~н 45~~

Іван Вишенський

н 414

976928

~~439~~

2.50.

ЛЬВІВ, 1925

НАКЛАДОМ КНИГАРНІ НАУК. ТОВ. ІМ. ШЕВЧЕНКА.

I.

Мов зелена піраміда
На хвилястім синім полі,
на рівнині лазуревій
велитенський ізмарагд, —

так облита дивним морем,
під безхмарим, теплим небом
зноситься, шумить, пишаєсь,
спить Афонська гора.

Спить? Та ні! Природа-мати
ненастанно тут працює,
ненастанно строїть, бавить
ту пестієчку свою.

У низу, де з хвиль кипучих.
гранітові сірі скали
гордо, просто в гору пнуться —
стіни, кольоси, стовпи —

там в низу музика дика
не вгаває на хвилину,
бються хвилі о каміння,
бризька піни срібний вал.

А в верху хребти гірській,
віковим покриті лісом,
вічну, тиху пісню грають
у задумі без кінця.

Та про те гора дрімає;
день і ніч пливе над нею
мов рожева легка хмара, —
крику, гомону не чуть.

Хоч повзуть тут скрізь по горах
стежечки немов гадюки,
то про те не оживляє
їх розмова, спів, ні сміх.

Хоч розписані по горах,
по лісах, ярах і скелях,
по полянах пречудових
і оселі і хатки, —

то про те тиша глибока
заляга на тих оселях,
і лежить печать мовчання
на сотках старечих уст.

Скрізь тиша і скрізь мовчання,
сірий одяг, хід повільний,
і худі, понурі лиця,
непритомний, сонний вид.

Тричі лиш на день по горах
пролунає голос дзвонів,
мов проквилить над горою
стадо дивних лебедят.

Плачуть жалібно. ті дзвони,
мов нарікання, докори,
на людей, що замертвили
пречудовий сей куток,

що гніздо думок високих,
школу поривів геройських,
пристань для орлів змінили
на сумну тюрму для душ.

II.

На Афоні дзвони дзвонять
у неділю по вечерні;
починає Прот великий,
окликаєсь Ватопед.

Далі зойкнув Есфігмену,
загудів Ксеропотаму,
там Зографу, далі Павлю,
розливаєсь Іверон.

Покотилися по горах
ті ридання металеві,
окликаєсь кожда скеля,
кождий яр і кождий скит.

І втурують їм зітхання,
і худі хрестяться руки,
ї несеться тихий шепіт:
„Со святими упокой!“

Ті ридання металеві —
знак, що хтось розстався з світом —

тут нікого не трівають:
се щоденна новина.

Чи то скитник вмер у скиті
так як жив — самотний, тихий,
і про смерть його дізнались
аж у кілька день пізнійш —

тим дізнались, що покійник
не явився в монастир свій,
не приніс свою роботу,
бобу пригорщі не взяв?

Чи то вмер чернець у кел'ї
пишучи святу книгу,
мінєю та киноваром
в'язні титли красячи?

Чи то вмер послушник смирний —
пан колись, чи князь, чи вояк,
але тут віддавна в кухні
монастирський послугач?

Чи то вмер якийсь достойник,
еромонах чи ігумен, —
тут усім однака шана:
„Со святими упокой!“

Чи то врешті хтось живий ще
сходить на „останній ступінь“,
покидає світ і волю,
щоб в печері смерті ждати?

Глянь, у скелях височенних,
у стрімких гранітних стінах,

що над морським валом висять —
чи там гнізда ластівок?

Ні, се нори жолоблені,
недоступні, темні ями,
січені в скалі печери,
схованки для мев хіба.

Ні, се нори для аскетів,
се „останній ступінь“, подвиг
крайній і безповоротний,
брама вічності вузька.

Хто пройшов новицьку службу,
монастирське строге право,
і важкую, мовчазливу
працю в тихому скиту, —

хто бажає довершити
аскетичний острій подвиг,
в пості, в самоті, мовчанню
слухать голосу душі, —

хто порвав зо світом звязки,
поборов бажання тіла,
чує силу і охоту
в очі вічності глядять, —

той за дозволом найстарших
вибира собі печеру,
вибира собі могилу,
відки вороття нема.

І тоді ридають дзвони,
і тоді по всім Афоні
тихий шепт іде старечий:
„Со святими упокой!“

III.

На Афоні дзвони дзвонять
у неділю по вечерні:
починає Прот великий,
окликаєсь Ватопед.

Далі зойкнув Есфігмену,
загудів Ксеропотаму,
там Зографу, далі Павлю,
розливаєсь Іверон.

Покотилися по горах
ті ридання металеві,
окликаєсь кожда скеля,
кождий яр і кождий скит.

Стихли дзвони, у повітрі
довго ще тремтів їх голос,
і в монастирі Зографу
заскрипіли ретязі.

Відчинилась темна брама;
з монастирського подвіря
виступає хід церковний,
монотонний чути спів.

Віють хоругви червоні,
наче проблиски пожежі;
деревляний хрест з Розп'ятим
передом помалу йде.

Йдуть монахи бородаті
у фелонах-багряницях, —
знов монахи бородаті
босі в простих сіряках.

Серед них дідусь похилий,
зморщений, сивобородий,
в сіряці на голім тілі,
хрест березовий несе.

Простий хрест, в корі береза,
а від моря вітер віє,
білу бороду старечу
по березі розвіва.

І пливе старечий голос
із тим співом монотонним,
що виводить сумовито:
„Со святими упокой!“

Стежкою, що круто вється,
тягнеться той хід церковний
зразу лугом, далі лісом
там, де чути моря рев.

Серед роскошів природи
похоронний спів лунає,
серед паощів вечірних
куриться кадила дим.

Ось спинився хід церковний
на обірвищу крутому,
над безоднею страшною, —
глянеш в низ — аж жах бере.

Мов гігантський мур гранітний,
прямовісно голі скали
пнуться із безодні моря
в лазуреву височінь.

Глянь з гори — на морі човен,
що покрай скали гойдаєсь,
видасться мов білий лебідь,
що гойдаєсь на воді.

Глянь з долини — всі ті люде,
що стоять над тим обривом,
видадутся мов ягнята,
що пасуться на скалі.

В тій скалі з долини видно
штирогранну чорну пляму,
мов печатку величезну
в половині висоти.

Се є вхід в живу могилу.
у печеру пустельницьку,
висічену там Бог зна ким
і Бог зна кому й на що.

Не дійти туди ногами,
ні драбиною не злізти,
лиш на шнурі у повітрію
долетіли наче птах.

У крайчику скальному
рівчачок протертий шнуром —
знак нехибний того місця,
де в низу печери вхід.

Тут спинився хід церковний,
стали править панахиду..
Деж той мрець, кого ховають?
Де блаженний той аскет?

IV.

От скінчилися відправи
і останнюю молитву
на колінах прошептали
всі пустинники й черці.

І встає ігумен перший,
і всі встали за чергою,
і довкола тихо стало,
море лиш реве в низу.

І підніс ігумен голос
і звертається до діда,
що стояв серед монахів
із березовим хрестом.

Ігумен.

Старче Йване, перед Богом,
перед злotosяйним сонцем
і перед хрестом спасенним
заклинаю тут тебе!

Щиро нам скажи, по правді:
чи по добрій своїй волі,
чи по зрілій постанові
йдеш у сю печеру? *ти*

Старець.

Так.

Ігумен.

Чи не має в твоїм серці
ще прихильности до світа,

і привязання до рідних,
дум і бажань світових?

Чи на віки ти відрікся
всього, що відводить духа
від єдиного бажання
вічного спокою?

Старець.

Так.

Ігумен.

Чи обдумав ти всю важкість
самоти, безповоротність
того життя в печері,
всі страховини спокус?

Чи обдумав ти всю гіркість
жалю, що явитись може,
каяття, що затроїти,
може тут твій подвиг?

Старець.

Так.

Ігумен.

Будь же Бог благословенний,
що вітхнув тобі сю думку!
Най же він тобі pomoже
до кінця пройти сей шлях!

До тепер ти між живими
був наш брат Іван Вишенський;
від тепер в життю земному
змазане імя твоє.

Так іди в свою дорогу!
Хрест, що маєш у долонях,
се тобі наш дар єдиний,
інших і не тра тобі.

Що потрібно для поживи
твому тілу, раз на тиждень
брат ключар на посторунку
спустить відсіля тобі.

Прощавай! Прийми від мене
сей останній поцілунок,
і дай Бог нам пострічатись
швидко в ясности Його!

Цілував ігумен старця,
інші монахи по тихо
цілували його в руки,
поли сіряка його.

Потім два що наймолодші
шнуром старця обв'язали
попід пахи, кінці шнура
в руки міцно прийняли.

І перехрестився старець,
над безодню вийшов сміло,
сів і звільна став спускатись
у страшенную глибіню.

Вітер буйно дув від моря,
бороду його й волосся
розвівав, і він притисши
хрест до себе, швидко щез...

V.

„О, витай моя домівко,
тиха пристане по бурях,
до якої ненастанно
здавна, здавна я тужив!

Камінь тут довкола мене, —
се тверда, незломна віра,
се мій дім і мій притулок,
подушка і накриття.

Хрест отсей, то мій товариш,
мій повірник у дні смутку,
оборона від спокуси
і підпора в скону час.

Небо синє, що скрізь отвір
загляда в мою печеру,
се надія, що полине
у той шлях душа моя.

Сонце ясне, що при сході
на часок в мою домівку
сипле золото й порфіру,
се великий Божий Дух,

що в блаженії хвилини
грішну, скорбну людську вдачу
ущасливлює безмірних
райських розкошів чуттям.

А те море лазурове,
що там гріється на сонці,
а в низу тут бесь о скали
і хлюпочеться й реве, —

се життя земного образ
ясний, тихий та принадний,
коли здалека дивитись,
а гіркий, страшний в близу.

*Він мав у
се рибачку
один у Воді*

Се мій світ. Усе змінчиве
щезло геть. Затихли крики,
гомін бою життєвого
тут мене не долетить.

Щезло все дрібне, болюче,
що чуття в душі ворухить
і увагу відвертає
від найвищого єства.

Полишилось лиш постійне,
супокійне і величне —
про постійне і величне
думать тут, душе моя“.

Так балакав сам до себе
у яскині своїй старець,
що ще вчора звався Вишенський,
а сьогодні вмер для всіх.

Так балакав не устами —
він устами вже давненько
відовчився промовляти,
тільки голос духа чув.

І в яскині у куточку
сів на камені, плечима
сперся о стіну холодну,
голову схилив у низ.

Густа

Густа

Голова його могутня
на худій, жиластій шиї
гнулася сама в долину,
мов на тичці той гарбуз.

Сперши бороду на груди,
впер він зір у одну точку
і сидів отак недвижно
довго-довго, наче спав.

Зразу все немов померкло
перед ним і дрож пробігла
по худім, старечім тілі,
і зомліли змісли всі.

Потім мов теплом дихнуло,
і по тілі розлилося
щось солодке, м'якко-м'якко
попід шиєю пройшло.

І в душі мелькнула мати,
як його малим хлопятком
попід шийку лоскотала,
ах, а він сміявсь, сміявсь!

Потім слух його прокинувся;
мов діяментова нитка,
тон якийсь потягся довгий —
любий, радісний такий!

І душа мов той метелик
десь летить за любим тоном,
та чим далі, тонів більше
і все дужчають вони.

Вже гармонія могутня
лється синьою рікою
і розкішні тони, бачся,
небо й землю обняли.

І пливе душа аскета
на гармонії величній,
мов на морських хвилях лебідь
в верх гойдається, то в низ.

Поміж небом і землею
в верх то в низ душа аскета
розколисана несеться
швидше, швидше, розкішнійш!

І гармонія величня
робиться фіолетова,
далі синьо-лазурова,
далі пурпуром ярким.

Ось із хвиль тих пурпурових
стрілив промінь золотистий,
вибухнув вулкан огнистий,
ріки світла потекли.

Розлилось безмежне море
світла ясно-золотого
і зелено-золотого
й білого неначе сніг.

Грають світляні каскади,
величезнії колеса
у всіх колірах веселки
котяться по небесах.

54/25

І рука якась незрима
розпуска барвисті пасма,
розпуска могутні тони
з краю світа аж на край.

Розпускає, порядкує
і збирає, і мішає, —
мов калейдоскоп гігантський
грає світ весь перед ним.

Мов дитя, душа аскета
потонула в тому морі
тонів, фарб, у тім розкішнім
захваті — і він заснув.

VI.

День за днем минає рівно,
як на морі безбережнім
хвиля хвилю рівно гонить,
хмара хмару в небесах.

У своїй печері старець
знов на камені недвижно
спочиває, вперши очі
в лазуровий неб ~~з~~звід.

Втім — о диво! щось живеє
ворухнулось! На незримій
нитці понад вхід печери
зі скали спускавсь павук.

Старець пильно, дух заперши,
придивлявся павукови,

мов його не бачив з роду,
мов се з того світа гість.

А павук собі швиденько
від верха до споду входу
нитку натягав, по нитці
зараз до гори поліз.

І почав як стій снувати,
протягати, заплітати
ниточки, і швидко сітка
вхід яскині заплела.

Старець думав: „Висилає
ще мабуть своїх шпionів
земнеє життя за мною,
хоче вислідить мабуть,

чи ще де хоч павутинка
духа мойого не вяже
з тим життям, аби за неї
потягти думки мої.

Сей павук, се може ворог,
що свою зрадливу сітку
заставля на мої мрії,
на думки мої й на зір“.

І вже ось підняв він руку,
щоб зірвати павутину,
та нова шибнула думка
у старечій голові.

„Сім братів колись, тікавши
від поганської погоні,

схоронились у яскиню
і заснули твердо в ній.

А павук отак самісько
заснував весь вхід яскині,
вратував їх від погоні,
спас для Божої хвали.

Тою сіткою закриті,
спали ті брати в яскині
триста літ, аж поки Бог їх
на свідоцтво не позвав.

Збуджені Господнім словом,
стали свідками безсмертя,
свідками того, що в Бога
три століття — се момент.

Може з Божого наказу
сей павук тут сіть мотає, —
може Бог мене на свідка
теж для себе зберіга?“

Втім тихенько забреніла
павутина; чорна муха
замоталася в ту сітку,
стала сіпатись, пищать.

І павук прибіг що духу,
і давай мотати живо
павутину і вязати
мусі крила і лапки.

То прискочить, муху вкусить,
то відскочить, знов мотає;

муха сіпаєсь що сили
і тріпочесь, і пищить.

„Га, поганий кровопійце, —
мовив старець, — чи на те ти
аж мою найшов яскиню,
щоб і тут життя вбивать?“

І вже руку піднімає,
щоб розшарпать павутину,
увільнити бідну муху, —
та знов думка зупиня.

„Без Господнього хотіння
навіть мушка ся не згине;
Бог і сьому павукови
дав отсей його талан.

І якеж я маю право
відбирать йому сю страву,
на котру він своїм робом
таки тяжко працював?“

І він став поклони класти,
гаряче почав молитися,
та весь час він молячися
чув як муха, мов дитя

сіпалась у павутині,
і пищала, і квила.
Серце в старця тріпоталось, —
та рука не піднеслась.

VII.

„Цілу ніч гуляв тут вітер,
скиглив по щербатих скелях,
вило море й кам'яні
стіни гризло і товкло.

Цілу ніч страшенний холод
проникав мене до кости,
і немов на Божім суді
я тремтів, зубами сік.

Я тремтів, у кут яскині
заховавшись, і тривога
проняла мене, й молитва
не ворушилась в душі.

І я чув себе безсильним,
бідним, хорим, самотнім,
мов дитя, сирітка кругла
без матусі, без вітця.

Бачилось, земля завмерла,
вимерли всі люде в світі,
я один лишивсь останній
у страховищах отих.

Бачилось, і Бог у небі
вмер, один лиш чорний демон
тепер паном у вселенній —
і гуляє, і реве.

І я був мов та пилина,
згублена з порядку світа,
що про неї всім байдуже,
Богу, й людям, і чортам.

А тепер заблисло сонце,
щезли демони півночні,
уляглись вітри скажені,
теплотою подиха.

Теплота ogrіла тіло,
і душа воскресла в тілі,
віднайшла свого Бога
і молитву віднайшла.

Щож се за крутії дебри,
у які мій ум заходить?
Сеї теплоти кріхитка
в тілі душу виклика!

Так удар кресила іскру
викликає із креміння,
а ся іскра, се пожежа,
жар і блиск, тепло й життя.

Жар, життя, тепло і світло,
разом з тим і смерть, руїна,
і нове життя, й безсмертя, —
се душа всесвітня — Бог.

Крихта теплоти і світла —
іскра в тілі, у мертвому
душу будить, — без тієї
теплоти — душі нема.

А в душі розводить ясність,
порив, віру — без тієї
теплоти не має віри,
ані ясности в душі.

А та віра творить чуда,
творить і найвище чудо
на всі чуда — творить Бога,
відкрива його для нас.

Бог відкрився нам — от дивно!
Все він відкривався в днину,
у гарячій, теплій краю,
в світлі, в блискавці, в огні.

В реві вихру, в п'яті ночі,
у ледах, снігах ціпущих
він не відкривавсь нікому.
Бог, — се світло і тепло!

Алеж Бог — творець усього,
він творець тепла і світла...
Чи творець морозу й леду?
Ні, про се мовчить письмо.

Се тепло — воно за хвилю
в мертвій тілі творить душу,
у душі тій родить віру, —
вицвіт віри тої — Бог...

Чом не можна би подумать,
що душа, і її віра,
і сам Бог, то тільки витвір
тої дрібки теплоти?

Боже, може гріх так думать?
Але тиж велів шукати
правди!... Без твоєї волі
думка не прийде на ум“.

Так з думками бився старець
і молився, і томився,
але давнє просвітління
не хотіло вже вернуть.

І він плакав. „Чи на теж я
тиху келію покинув,
скит відлюдний, щоб аж тут
в путах сумніву скінчить?“

VIII.

„Що за незвичайні гості
в мою яму заблудили?
Що се за посли і відки
вітер ось мені приніс?“

Ті платочки сніжно білі —
чи се сніг? Алеж не тають!
Дивний запах з них несеться...
Боже мій, вишневий цвіт!

Цвіт вишневий — тут — в тих скелях!
Де тут вишні на Афоні?
О, скажіть, таємні гості,
повідайте, відки ви?

Запах ваш такий чудовий,
аж до серця він доходить,
в душу сипле насолоду,
чимось рідним навіва.

О, скажіть, ви з України,
із далеких, рідних селищ,

що тепер вишневим цвітом
скрізь обсіпані стоять?

Чую, чую рідний запах,
і моє стареє серце
грає в груді! Боже милий,
та не вжеж я не забув?

Та не вжеж та Україна,
сей квітчастий рай веселий,
се важке, кроваве пекло
ще для мене не чужа?

Що мені до неї? Важко
їй небозі там боротись
з Єзуїтами й Ляхами, —
та не легкож і мені.

Є своя борба у мене,
та борба, що кожний мусить
сам перевести з собою,
поки іншим помагати.

А чиж я свої найкращі
думи, і чуття, й змагання
не віддав їй на услуги
в тій великій боротьбі?

Чиж не був я їй порадник
на непевнім роздорожу?
Чи не додавав відваги
її втомленим борцям?

Ах, і чи то не ранила
мою душу їх невдяка,

непокірність і зневага,
нетямучість їх тупа?

Чи ж мене не відіпхнуло
їх гордеє недовірство?
Чи я не отряс на завше
пил їх із своїх чобіт?

Так чого ж ви, білі гості,
сиротята веснянії,
ви тут з вихром заблукали
і свій запах принесли?

Не для мене вже ваш запах!
Не для мене ті далекі
спомини про Україну, —
я давно для неї вмер!

Вмер! А чом же серце скаче,
чом же кров живійше б'ється,
думка чайкою літає
над садками рідних сел?

Пігі! Пігі! Цвіти, трави...
Вишнім молоком облиті...
Верби мов зелені копи...
Дим зо стріх у гору весь...

Соловейко на калині
так лящить, аж серцю любо...
Діти бігають... дівчата
десь співають у садку...

Геть, о геть, далекі гості!
Ви внесли мені тривогу

в пристань тихого спокою,
вир життя в мою труну“.

IX.

Вечеріє. Тінь довжезна
від скали лягла на море,
а там ген легенькі хвилі
злотом, пурпуром горять.

Із гнізда скального старець
тихо дивиться на море,
з хвиль тих злито-пурпурових
десь мостить далеко шлях.

Шлях мостить у край далекий
через гори і долини
аж на рідную Україну,
а тим шляхом думи шле.

Шле ^рсередчне привітання
і любов свою, і тугу,
що, здавалося, давно вже
похоронені були.

Аж ось глянь, тим ясним шляхом
звільна барка надпливає,
бризька золото й пурпура
з під весел і з під руля.

Теплий вітерець вечірний
роздуває білий парус,
і пливе мов лебідь барка
до Афонської гори.

Чи то братчики вертають,
що ходили в край далекий
на монастирі просити?
Чи то прості гандлярі?

Чи побожні пілігрими,
паломники правовірні
прибувають на поклони?
Чи до прота¹⁾ се послі?

Старець прослідив очима
барку, поки за скалою
не сховалась аж у пристань, —
як сховалась — він зітхнув.

Знать привиділись старому
в барці кунтуші козацькі
і шапки червоно-верхі —
ні, се певно привид був!...

X.

Знову ніч, і знову ранок,
і поклони, і молитва,
і в старій душі тривога,
сумніви і неспокій.

Аж нараз почувся стукіт —
на горі хтось по закону
каменем о скали стукав,
старець стуком відповів.

¹⁾ Прот — найстарший над цілою чернечою республікою на Афоні.

І спускається на шнурі
кіш з поживою для нього,
а на дні коша біліє
запечатане письмо.

Затряслись у старця руки:
на письмі слова знайомі,
українська скоропись
і знайома печать.

„Старцю чесному Івану,
що в афонській самотині
шлях важкий, тісний верстає,
шлях показаний Христом —

„православні з України,
зібрані у місті Луцьку
на братерську пораду,
шлють благання і привіт.

„Богу дякуєм святому,
що про нас не забуває
і важкії нам спокуси
шле для нашого добра.

„Що важкі його удари
нас кують, мов те залізо,
з жужелиці очищають
і гартують наче сталь.

„Богу дякуєм святому
й молитвам тих богомольців,
що тягар хреста на плечі
за братів своїх беруть.

„Ласкою його святою
й молитвами богомольців
стоїмо ще твердо в вірі
і не тратимо надій.

„Бють на нас і явно й тайно
вороги непримиримі,
напасти, і брехні, й зради
нас підкопують і рвуть.

„Відреклись нас сильні світа,
і князі, і воєводи
кинули Христове стадо,
за мамоною біжать.

„Наші пастирі духовні
поробилися вовками,
шарпають Христове стадо,
і отруту в душі лють.

„Мов голодний лев пустині,
так ричить у нашім горю
голос лютої наруги:
„Де ваш Бог? Де ваша міць?

„Тим то ми, маленький човник
серед хвиль отих бурхливих,
з молитвами і сльозами
раду радити зійшлись.

„Тямлячи слова Христові:
царство Боже — труд великий
і трудовники одні лиш
завойовують його —

„Тямлячи твою науку,
що як пастирі нас зрадять,
треба нам, самому стаду,
про своє спасення дбать, —

„Обмірковували ради,
як би нам від сеї бурі
хоч маленьким оплотом
церков Божу захистить.

„І прирадили зібрати
в одно огнище всі сили,
щоб велике, спільне діло
поспівало і росло.

„І отсе шлемо до тебе,
чесний батьку наш Іване,
своїх братчиків з благанням:
будь ти нашим стерником.

„Поверни ти на Україну,
загрівай нас своїм словом,
будь між нами мов та ватра
у кошарі пастухів.

„Ватра, що холодних гріє,
дає світло серед ночі,
і лякає злу звірюку,
душі радує живі.

„Будь ти нам духовим батьком,
будь нам прикладом високим,
будь молитвою душ наших,
нашим гаслом боєвим.

„Поміркуй: тяжкі негоди
насаджують в душах злобу,
ненастанні наруги
замуровують уста.

„Поміркуй: неправда й кривда,
як та хижая вовчиця,
у своїм гнізді смердючим
родить хижих вовченят.

неправда

„Поміркуй: лукавство й зради
убивають правдомовність,
а в кого затруте серце,
той отрутою й плює.

„Батьку, батьку! Люте горе
вже калічить наші душі;
вовченята, хоч беззубі,
вже повзають серед нас!

„Батьку, батьку! Від ударів
гнуться наші чола й спини,
і отрутою страшною
накипає нам душа!

„Покажися тут між нами,
як старий борець незломний!
Один вид твій нас похилих
напростує, покріпить.

„Слухай, рідна Україна,
стара мати - жалібниця
голосом плачливим кличе
своє любеє дитя.

„Время йде на неї люте,
перехресная дорога
перед нею — хто покаже,
яким шляхом їй іти?

„Не згордуй же сим бланням!
Поспішай спасати матір!
Може голос твій і ум твій
все поверне на добро“.

А на верхнім боці карти
припис був: „Післанці руські
ждуть на відповідь до завтра, —
завтра будуть на скалі“.

ХІ.

По печері ходить старець,
хрест до груди притискає,
молитви тихенько шепче
і не думає про лист.

„Хрест — моє добро єдине,
хрест — одна моя надія,
хрест — одно моє страждання,
одинока вітчина.

Все, що поза ним — омана
і чортячая спокуса;
лиш один тут шлях правдивий
і спасенний — шлях хреста.

Що сей лист і що сей голос?
До кого? До старця Йвана.

Старця Йвана вже не має,
він умер, умер для всіх.

Що мені до України?
Хай ратується як знає, —
а мені колиб самому
дотиснутись до Христа.

Адже я слабий і грішний!
Я не світоч, не мессія,
їх від згуби не відкуплю,
сам із ними пропаду.

Ні, не зраджу свого Бога,
не зломаю заповіту,
і ярмо хреста отсього
до могили донесу.

Близько вже. Мабуть для того
бе на мене вал останній
і остання часть дороги
так болюща і важка.

Вже не довго. Боже! Боже!
Облекши мені тягар мій!
Просвіти останню стежку,
що мов губиться у млі“!

Усю ніч молився старець,
обливав лице сльозами,
до хреста старечі груди
мов до матері тулив.

Він ридав, шептав і кликав,
та було довкола темно,

і в душі страшенно темно,
і просвітлення не йшло.

А коли воскресло сонце,
він сидів і ждав трівожно,
поки камінь загуркоче,
голос із гори озвесь.

Ось гуркоче глухо камінь,
старець разом стрепенувся,
та рука не простяглася,
він на знак не відізвався.

„Старче Йване! Старче Йване!“
кличе голос, і здається,
що се крик тривоги, болю,
що ратунку просить він.

„Старче Йване! Старче Йване!
Се післанці з України,
Се твої убогі діти.
Старче Йване, відізвись!“

Старець слухав, дух заперши,
його ухо жадно ссало
український любий голос, —
але він не відізвався.

„Старче Йване! Старче Йване!“
довго кликали післанці, —
а внизу лиш море вило,
та не відізвався Іван.

XII.

Вечеріє. Наче сизий
килим тінь лягла на море,

а зпоза гори проміння
скісно в морі порина

Золотистий шлях простягся
від тих морських хвиль рухливих
до верха гори Афона, —
під скалою море гра.

У печері в самім вході
згорблений сидить пустинник,
і письмо раз-враз читає,
і сльозами полива.

„Слухай, рідна Україна,
стара мати - жалібниця
голосом плачливим кличе
своє любеє дитя“.

„Любеє, нема що мовить!
Що в найтяжчую годину,
в непрозору, люту скруту
свою матір покида!

Що в засліпленню безумнім
сам лише спастися хоче,
а братів трівожних, бідних
без поради покида!

І якеж ти маєш право,
черепино недобита,
про своє спасення дбати
там, де гине міліон?

Чи забув слова Христові:
добрий пастир власну душу

віддає за своє стадо?
Ти хіба не пастир їх?

Чи забув слова Христові:
Хто рече: „кохаю Бога“,
а не поратує брата,
той брехню на душу взяв?

Аджеж за всі душі тії,
що там падуть у зневірі,
а тиб піддержав їх — в тебе:
Бог рахунку зажада.

Аджеж ті твої чернечі
горді мрії про спасення
тут далеко від спокуси, —
сеж спокуса, гріх тяжкий.

Се не божий шлях верстаєш,
а діяволови служиш,
майстру гордощів, що Богу
рівним бути забагав.

Се не божий шлях! таж навіть
як би в рай ти так дістався,
а твій рідний край і люд твій
на загибіль би пішов, —

аджеж рай тоді для тебе
пеклом стане! Сама думка:
„Я міг їх поратувати“
тобі з неба зробить ад!“

І смертельна тривога
сціпила старече серце,

і заперла дух у груди, —
зимний піт лице покрив.

Він зирнув на синє море,
де рубцем золототканним
зарисовувався обрис
від Афонської гори.

Глянь, з Афонської затоки
звільна барка випливає,
із отіненого плаю
ген на соняшний біжить.

Турчин баркою кермує,
в барці кунтуші козацькі
і шапки червоноверхі, —
бризька золото з весел.

Ах, післанці з України!
В старця серце стрепенулось,
і в тривозі, і в нетямі
худі руки він простяг.

„Стійте! Стійте! Завернітесь!
Я живу ще! По старому
ще кохаю Україну,
решту їй життя віддам!

„Стійте! Стійте! Завернітесь!“
Та дарма! Не чують крику.
І по хвилях золотистих
барка геть пливе й пливе.

І ломає руки старець,
і болюче серце тисне,

і перед хрестом на камінь
він кидається лицем.

„О, Розпятий! Тиж лишив нам
заповіт отой найвищий:
свого ближнього любити,
за рідню життя віддати!

О Розпятий! Глянь на мене!
О, не дай мені пропасти
У безодні мук, розпуки,
У зневіря глибині!

Дай мені братів любити
і для них життя віддати!
Дай мені ще раз поглянуть
на свій любий, рідний край!

Глянь, отсе остання нитка,
що мене тягла до праці!
О, не дайже їй порватись!
Заверни її сюди!

О зішли противний вітер!
Підійми грізную хвилю!
Або дай мені злетіти
мов пташині зі скали!

Тиж благий і всемогутий!
О, коли моя молитва
і моє мовчання, й труди,
і всі подвиги, й весь піст
мали хоч зерно заслуги,
хоч пилиночку значіння, —

то я радо, о, Розпятий,
все без жалощів віддам.

Все віддам, готов як грішник
вічно у смолі кипіти, —
лиш тепер зроби для мене
чудо: барку заверни!

Або дай мені до неї
відси птахом долетіти,
або збігти мов по кладці,
по промінню золотім.

Ох, таж ти, малим ще бувши,
бігав з храма по промінню,
і по морі серед бурі
мов по суші ти ходив.

Дай, о, дай мені се чудо!
Лиш одно, на сю хвилину!
Не лишай мене в розпуці,
мов стрівожене дитя!“

Так моливсь Іван Вишенський,
хрест що сили тис до груди, —
і нараз почув, як дивна
пільга біль його втиша.

Легко, легко так зробилось,
щезла дикая тривога,
ясна певність розлилася
у обновленій душі.

Ясна певність, що послухав
Бог отсе його благання,

що настала хвиля чуда, —
просвітління надійшло.

Те, чого він ждав так довго,
обдало його, мов легіт,
мов гармонія безмежна,
райські пахощі святі.

І він радісно піднявся,
і перехрестився тричі;
і благословив промінний
шлях, що скісно в море йшов.

Він нічого вже не бачив,
тільки шлях той золотистий
і ту барку ген на морі, —
і ступив — і тихо щез.

А в печері пустельницькій
тільки білий хрест лишився,
мов скелет всіх мрій, іллюзій, —
і невпинний моря шум.

(Камінець, Київ)

II. ІВАН ВИШЕНСЬКИЙ,

його час і письменська діяльність.

Г.

Смілі, розумні та гарячі люди жили в кожному часі, але особливо повставали і вироблювалися в часах живіших рухів народніх, війн, переслідувань, боротьби духової. Тяжкі часи переживав наш український народ у XVI. віці. Унія люблинська 1569 року відлучила наші землі від Литви і прилучила їх безпосередно до Польщі, а надто йшла до того, щоб завести на наших землях польські порядки. Ціль, до котрої змагано, була така, щоби нашу полудневу Русь, що дісталася в польські руки, зовсім зілляти з Польщею, зробити з тих двох країв одну цілість. Нинішня Галичина була вже в польських руках від давна; цікава річ, що тут Поляки, бажаючи сей край зробити польським, почали від того, що накликали до нього Німців і поосаджували їх по містах. У прочій Русі по люблинській унії годі вже було се зробити, і для того Поляки задумали дійти до своєї цілі иншою дорогою. Особливо на дві річи мали вони око. В давній Русі, а опісля і в литовсько-руській державі був такий порядок, що крім головного князя було там багато менших князів т. зв. удільних. Вони повинні були слухати старшого князя тільки в деяких важніших справах, але у внутрішніх, домашніх справах свого князівства мали зовсім вільну руку. Під князями стояли дворяни (власники більших маєтків земських), далі земляни, щось немов дрібна шляхта, вренті мужики. Мужики обов'язані були вправді давати данни князям і відроблювати певну панщину дворянам, але

в прочім були людьми свободними, мали свої власні громадські суди, перед котрі запозивано не раз навіть земляни і дворяни. Унія люблинська дуже основно змінила той порядок. Крім найстаршого князя, що від тепер мав бути zarazом королем польським, вона зрівняла прочі три верстви, т. е. менших князів, дворян та земляни із польською шляхтою, звела їх усіх до одного рівня, а натомість мужиків підвела також під польське право панщизняне, т. е. зробила їх цілковитими підданими шляхти, позбавила майже всяких людських прав. Після сього легко зрозуміти, чому дехто з Русинів, а особливо литовські князі та магнати так сильно опиралися унії люблинській: бо вона рівняла їх з тими, що були доси під їх рукою, з дворянами і землянами; натомість дворяни і земляни всіми силами стояли за унією, бо вона рівняла їх з польською шляхтою і давала їм усі ті права, які мали шляхтичі польські. Зрозуміємо також, чому по заведенню люблинської унії ті дворяни і земляни так живо почали горнутися до польських порядків, до польських шкіл, польських книжок і т. п., що не минуло й 50 літ, а всі вони з невеликими виїмками зовсім ополячилися. За їх слідом пішли й бувші удільні князі, що по унії люблинській поробилися руськими магнатами. Одні з них, як князі Острожські, що стояли при Русі, швидко вимерли; інші, як Слуцькі, Сапіги, Вишневецькі, Тишкевичі, перейшли по якімось часі також на польський бік.

Друга річ, за котру взялися Поляки дуже пильно, було зрівнання обрядів. Польща була в тих часах у більшій половині католицька, в меншій лютерська й кальвінська. На Литві розширене було кальвінство й соцініянство (релігія, що відкидала віру в святу Трійцю); Русь була православна, хоч також кальвінство й соцініянство починало в ній ширитися. Отже швидко по люблинській унії заведено в Польщі закон Єзуїтів, котрі взяли на себе велике діло — повернути всіх лютеран, кальвінів і православних до римського католицизму. Вони йшли до сеї цілі найрізнішими дорогами, простими й кривими: говорили огнисті казання по костелах і по прилюдних місцях, визивали своїх про-

тивників на прилюдні диспути і старалися, коли не переконати, то бодай перекричати, або хоч осмішити їх в очах нетямущих людей, писали на них сміховинні письма, вірші та вигадки, і розпускали поміж народ, але що найважніше, основували школи, в яких учили молодіж у своїм дусі, підбиралися під великих панів і пань, аби мати над ними вплив, особливо опановували голови старших жінок, богатих дідичок, і наклонювали їх на те, щоб у своїх добрах не терпіли ніякої иншої віри, крім латинської. Вкінці здобули собі Єзуїти великий вплив на польських королів, Степана Баторія, а особливо Жигмонта III., і виробили таке право, що жаден »иновірець« не міг займати найвищих гідностей і урядів державних, не міг бути сенатором, канцлером, воеводою і т. п.

До »иновірців« на рівні з лютеранами, кальвінами та аріянами належали й православні, і на них під впливом Єзуїтів звернулася нехіть, а далі й ненависть польських латинників. Правда, численні запевнення польських королів запоручали православним Русинам свободу їх віри, але польська суспільність не зважала на королівські акти. Вже яких 30 літ по люблинській унії виробилася по руських містах така практика, що Русини стояли там на рівні з Жидами, т. є були втиснені до осібної дільниці, не могли мати домів у ринку, належати до цехів, бути бурмістрами, ані відбувати по місті процесій з образами, ані навіть дзвонити при похоронах. Сего однакж католикам було не досить, і вони за приводом Єзуїтів почали йти до того, аби всіх Русинів відвернути від православя, а підвернути під папу. На самперед ударили вони на руський, а властиво староримський (юліянський) календар, якого держалася православна церков. і почали силувати Русинів, аби прийняли новий, григоріянський. Ізза того календарного роздору прийшло у Львові на саме Різдво 1578 р. до великого розруху, коли бурмістр і брат латинського єпископа Суліковського силою позамикали руські церкви. Але Русини сим разом не далися, церкви повідбивали і удалися зі скаргою до короля Степана Бато-

рія, який окремим декретом наказав Полякам, аби на новий календар не силувано нікого.

Швидко одначе надійшла ще тяжша буря, унія церковна. Єзуїти Антіп Поссевіно, Італіянець, папський нунцій, і Петро Скарга (властиво Павенський), та інші польські Єзуїти почали писати книжки проти православних, усе те, чим православні ріжнилися від латинників називаючи блудами, сплодженими темнотою та незнанням правдивої віри Христової, або наслідком лукавства Греків, що буцім то не хотіли передати Русинам своєї віри й науки в повній чистоті, щоб таким робом держати їх у темноті і визискувати на свою користь. Книжки розкидувано особливо між руською шляхтою, яка пильно читала їх, не маючи своїх. В однім ті книжки говорили правду: Русь була темна. З одного боку часті татарські напади, з другого недбалство самих Русинів, а з третього заздрість Поляків зробили те, що на Руси не було шкіл, було мало письменних людей і мало книжок. Найбільшу шкоду робило тут т. зв. право патронату, заведене Поляками. Було се таке право, що православних єпископів мав право іменувати король, а священників дідич села. З того виробився звичай, що єпископами ставали не ті, яких вибрало духовенство як найгідніших, але ті, що хотіли й могли добре заплатити королеви та його урядникам за »номінацію«. Се значило, що найвисшим достойником церкви не можна було статися інакше, як тільки через тяжкий гріх, званий сімонією, або святокупством. Се був загальний гріх середньовікової латинської церкви в західній Європі, що спричинив там не мало заколоту та розливу крови. У нас на Руси, особливо в Галичині, право патронату держиться ще й доси. На духовні посади йшли звичайно збіднілі шляхтичі, ласкомі на єпископські та монастирські добра, з яких могли жити розкішно. Люди світські, жонаті або вдівці, гулящі та розпусні, часто темні та нерелігійні, а иноді навіть бувші протестанти, або католики приймали ргоforta православне і поверхове монастирське постриження на те тільки, щоб ставати православними пастирями, компромітувати православне, або й навмисно шко-

дити йому. З природи річи плило, що в кругах низшого, сільського та міського духовенства, загалом бідного та близького до народа, деморалізація була менша, а основи старої віри і старих обичаїв держалися міцніше.

Не можна сказати, що Русини не старалися запобігти сему лихови. Правда, не старалися ті, котрі би найбільше могли були зробити — єпископи та архиєпископи, бо їм чого иншого хотілося. Але старалися світські люди, а поперед усіми славний князь Константин Василь Острожський. Він то зрозумів, що без просвіти Русь не може двигнутися з упадку, і православне не може остоятися перед напором латинства. І ось він великим коштом завів у своїм місті Острозі висшу школу, або як тоді звали Академію, і запросив до її ведення славного грецького ученого Кирила Лукаріса, що опісля був царгородським патріархом. Побіч нього працювали як учителі при тій школі також розумні і вчені Русини: Герасим Смотрицький, отець славного Мелетія Смотрицького, і Галичанин Іван Княгиницький, пізнійший монах Йов, основатель Скиту Манявського. Крім школи завів князь Острожський в Острозі друкарню, в котрій видав декілька дуже гарних книжок для науки народа і оборони православя.

Та не сам Острожський заходився коло просвіти народа та піддвигнення православя. Ще ревніше і тривкіше занялися тим міщани, люди прості, «хлопи, шевці, сіделники і кожемяки», як їх з погордою прозивали шляхтичі. Вони почали по містах завязувати релігійні братства, при тих братствах заводили на складкові гроші друкарні і школи, спроваджувати до них учителів, письменників. Особливу силу надало братствам те, що царгородський патріарх Єремія признав їм право Ставропігії, то є. таке право, що братства не підлягали місцевому єпископови, але тільки митрополитови, і могли також безпосередно зноситися з патріархом, а надто, що братства мали мати голос при виборі єпископа, мали пильнувати чистоти православного обряду, упоминати священників і єпископів, коли бачили, що вони роблять щось неподобне, і доносити о тім ми-

трополитови і патріярхови. Перше і найславніше з тих братств було львівське Ставропігійське, котре швидко завело у себе також братську школу і покликала до неї за учителя дуже розумного Грека Арсенія, єпископа еласонського і дімонтського, завело й друкарню, де друковано головно книги церковні. Слідом за ним пішло й братство віленське (1591), мінське (1592), більське (1594), могилівське (1597), луцьке (ок. 1600), київське (1615).

Ті заходи розбудили у нас також письменство. Крім книг церковних почали Русьни видавати і книги в обороні своєї віри. І так Герасим Смотрицький видав у Острозі дуже гарну книжечку »Ключ царства небесного« в обороні старого календаря, а Василь Суражський видав також в Острозі дуже основно написану »Книжицу о единой истинной вѣрѣ«. Крім того видав Острожський 1580 р. прекрасну книгу Біблію, т. е. переклад усього святого письма на мову церковно-руську.

Але власне ті заходи православних коло піддвигнення православя і Русь не були милі Єзуїтам і їх прихильникам, і вони задумали разом скінчити все. Коло р. 1590 могло здаватися, що обставини сприяють їм як найбільше. Митрополитом київським був Михайло Рагоза, бідний шляхтич, що був зразу православним, потому перейшов на лютеранство, відтак за намовою Єзуїтів зробився знов православним, але на те тільки, аби знищити православя. Єпископом берестейським був Іпатій Потій, чоловік хоч і вчений, але й хитрий. Єпископом луцьким і острожським був Кирило Терлецький, розпусник і забіяка, про котрого говорили, що держав спілку зі злодіями і рабівниками, фальшував гроші, і котрому в судах доказували множество різних злочинів, розбоїв, калічення людей і убийств. Єпископом львівським був Гедеон Балабан, що вів безнастанні процеси з львівським братством; в Перемишлі сидів єпископ Михайло Копистенський, чоловік, що при живій жінці був посвячений на єпископа і опісля також жив з нею. Всі ті владки дуже не злюбили собі того, що царгородський патріярх почав живійше вмішуватися в справи руської церкви, що недавно перед тим ски-

нув митрополита київського Онисифора Дівочку, який був два рази жонатий, заким став єпископом, особливо ж не злюбили вони братств церковних і гнівалися на то, що патріярх простим людям дав власть надзирати над ними. І ось вони почали зїздитися і радити, якби увільнити себе від зверхности патріярха та від надзору братств, і урадили, що найліпше буде піддатися римському папі. Заохотили їх до того обіцянки Поляків, котрі говорили, що як скоро вони сполучаться з Римом, приймуть унію, то дістануть місце в сенаті польським, з котрого, як ми вже сказали, виключені були всі «іновірці», значить і привославні, а в котрім засідали всі латинські єпископи. Так то повстала т. зв. церковна унія, принята єпископами руськими в Римі 1595, а оголошена на соборі в Берестю 1596 р., через що її зовеся унією берестейською.

Але перечеслилися троха Єзуїти та їх прихильники думаючи, що як зловлять у свої сіти владик руських, то вже разом із ними вхоплять і весь нарід. Поперед усього два владки, львівський і перемиський, під впливом сильного опору міщанства, відступили від неї і осталися при православію. В обороні його став і знаменитий князь Острожський, виступили й братства. На берестейський собор 1596 р. прислав і царгородський патріярх свого відпоручника Никифора протосінгела. Всі вони зібралися разом, зложили православний собор, викляли митрополита Рагозу і тих єпископів, що прийняли унію. Таким способом замість унії, т. е. єдності, берестейський собор посіяв великий роздор серед руського народа, роздор не полагоджений ще й досі.

II.

Серед таких обставин виринає незвичайна постать Ізана Вишенського. Треба було незвичайних обставин, щоб чоловікови невисокого роду було можливо пізнати тодішнє життя у всій ріжнородности його явищ, та потім вирватися з нього і стати на таким високім становищі, з якого видно було ясно значіння тих явищ, не зовсім ясне навіть для людей високо поставлених

на драбині тодішньої суспільності. Треба було йому основно зректися того світа з усіми його повабами та спокусами, з усею його моральною байдужністю або й гнилизною, щоб викресати зі своєї душі такий могутній огонь, який горить у писаних словах Вишенського і не перестає й доси промовляти до нашого серця.

Дуже не багато знаємо про життя того цікавого чоловіка. Здає ся, що родився він коло р. 1550 у галицьким містечку Судувій Вишні з родичів мабуть не так то дуже бідних, міщан, або бідної руської шляхти. Родичі ті певно старалися дати йому початки шкільної науки, хоч початки її не могли бути великі: читання церковних книг, писання, церковний спів тай годі. Здається також, що по скінченню школи родичі постаралися примістити його при дворі якогось вельможного пана.

Такі пани держали в ті часи у себе по кілька сот молодих людей біднішого стану, уживали їх до всяких послуг, але при тім молоді люди знайомилися з ширшим життям, із ріжними, нераз і вченими людьми, з політикою і справами краевими, їздили зі своїми панами до столиці, або й за границю, одним словом, доповнювали свою освіту шкільну, а властиво набиралися далеко нераз вартнішої і ширшої освіти й світової оглади.

Таким опікуном Івана Вишенського був найімовірніше князь Василь - Константин Константинович Острожський, найбільший тоді руський пан, власник величезних маєтностей, чоловік, що за молоду мало чим відріжнювався від звичайної бундючної та бутної польської шляхти, та аж на старість зробився руським патріотом, опікуном освіти і захитником православної віри. І ось він почав, не щадячи грошей і заходів, працювати для піддвиження освіти і сили серед руського народу. Заложив у своїм місті Острозі першу руську Академію (коло р. 1577), де вчили молодих Русинів язиків: церковного, латинського і грецького, а також ріжних висших наук. До тої Академії він покликав високо вченого Грека Кирила Лукаріса, а також добре

вченого і розумного Русина Гарасима Смотрицького на вчителів. При Академії завів і друкарню, в котрій в р. 1580 видав дуже гарне видання цілої Біблії в новім перекладі на язык церковний, а опісля видав багато цінних книжок чи то для вжитку православних церков по містах і селах, чи для оборони руського народа та православної віри від ріжних напастей з боку ворогів.

Що пробування при дворі такого пана мусіло бути дуже корисне для молодого Івана Вишенського, навіть колиб він і не був учеником Острожської Академії, се певна річ. А що він був при дворі Острожського, се видимо з того, що Вишенський на імя Острожського прислав пізнійше одно своє посланіє із Святої гори Афонської, далі з того що про важніші міста в добрах Острожського — Острог, Луцк, Жидичин — говорить як про такі, в котрих він бував і котрі добре знає. З одного твору Вишенського довідуємося, що він довший час жив у Луцьку, може при заряді князівських дібр, т. зв. економії, і певно був непослідним чоловіком, коли один польський чернець і то не простий, а «містр», т. є начальник, жив з ним у такій близькій приязни, що наклонював його перейти на католицьку віру.

Маючи коло 30 літ, значить десь коло року 1580, Вишенський покинув двір князя Острожського і вибрався на прощу в далекий край, у Туреччину. Там на полудневому кінці Македонії всакує в море висока подовгаста гора, сполучена з твердою землею тільки вузкою шиєю. Гора та, покрита лісами, з давен давна служила пристановищем для християнських монахів та пустинників, що тут хотіли в тиші та побожних думках кінчити свій вік. Ся гора зветься Афон, або Свята Гора, і є ще й до нині в виключнім посіданню монахів православних — грецьких, болгарських, сербських і російських. В ті часи, про котрі тут оповідаємо, жило таких монахів на Афоні по 3 або 4 тисячі. Деякі жили в монастирях, инші в осібних келіях серед ліса та скал, а треті, що хотіли держати найострійшу реґулу, замурувалися в ямах та камяних печерах, куди тільки раз на тиждень подавано їм троха праженого бобу, щоб не вмерти з голоду. Ті, що сиділи в монастирях, займа-

лися управою ріді, торгівлею та промислом; не оставалися без роботи й пустинники. Значна часть монахів що року виходила в різні християнські православні краї за милостинею. Особливо радо йшли вони на Молдавію та Волощину, в Росію і у Польщу, де розповідали про святоблпве райське життя монашеське на Святій Горі. От тим то дуже часто лучалося, що такі попрошайки вертали на Святу Гору не тільки з багатою милостинею, але також вели з собою нових охотників до пустинного побожного життя. Таких охотників ішло із Руси в ті часи розбуженого релігійного руху досить багато. Одним із них був також Іван Вишенський.

На Афон можна було йти тоді ріжними дорогами. Найчастійше наші люди ходили через нинішню Буковину, або Бесарабію, Румунію, а відти через Дунай до Болгарії та Македонії. Але в часах війн та розрухів, дуже численних у тих краях, можна було йти також иншою дорогою: через Карпати на Угорщину, відси у Сербію, або нинішню Босну та Герцоговину, а відти альбанськими горами понад річкою Вардаром аж до Солуня. Здається, що власне тою другою дорогою пішов Іван Вишенський, бо в однім, і то найвчаснішим його писанню п. з. «Новина или вѣсть о обрѣтеніи тѣла Варлаама Охридскаго» маємо слід, що він був у місті Охриді в горішній Альбанії, де тоді була стара болгарська митрополія. Там недавно перед тим турецькі яничари вбили митрополита Варлаама, а його тіло кинули у Вардар. Віднайшовши те тіло, християни поховали його тайком недалеко міста Велеса, нинішнього Кепрілі, а коли по кількох літах відносини троха заспокоїлися, перенесли те тіло до Охриди. Про сю подію оповідає Вишенський досить важкою церковною мовою в першім своїм творі, написанім певно після устного оповідання, може ще в дорозі до Афона, або може зараз по приході на Афон, для оповіщення побожних монахів та численник прочан, що сходилися на Святу Гору, про те, що сталося в досить далекій та не легко доступній Охриді.

На Афоні пробув Вишенський напевно яких 40 літ, до своєї смерти, яку можемо покласти около р. 1620 — дати на певно не знаємо. З разу він мусів бути по-

слухником і здається, що був ним у монастирі св. Павла, відки аж по 10 літах, десь у р. 1592, або 93 посплає на Русь своє перше »Посланіє до всѣх обще в лядскої землі живящих«. Вибувши літа монастирського послуху Вишенський осів у самотнім скиті десь серед ліса і пробув тут занятий ручною роботою, читанням побожних книг та писанням своїх »Посланій« аж до р. 1605. В тім році, не відомо з якої причини, пішов на Русь, жив якийсь час в Угорниках коло Отинії, був потім у Львові, мабуть і в Острозі у старенького князя Острожського, свого колишнього добродія, був у монастирях в Уневі та в Дермані, відки вернув назад до Угорник, а потім пішов у гори до свого давнього товариша із Афона Йова Княгиницького, що жив тоді недалеко теперішнього села Дорп в т. зв. Марковій пустині, де пізнійше оснував славний монастир Скит Манявський. Поживши якийсь час із Княгиницьким у самоті »під смереками«, він вернув назад на Афон. Жив там кілька літ, переходячи від монастиря до монастиря, молячися та пишучи дальші свої твори, поки нарешті десь по р. 1610 не забажав зовсім відлучитися від світа і не осів у кам'яній печері де можна було жити тільки в острих постах та мовчанию і відки тільки одна смерть могла увільнити аскета. В тій печері він коло р. 1616 написав ще один свій твір з приводу виданої тоді руською мовою книги Івана Златоуста »О священствѣ«; здається, що се був останній його твір. Про дальше життя й смерть його не знаємо нічого. Маємо тільки відомість, що в р. 1621 православні Русини зібрані в Луцьку для наради над способами піддержання православя між иншими ухвалили вислати на Афон своїх післанців і спровадити відтам учених і святоблिवих мужів руського народу, а особливо Івана Вишенського для підпори і оборони православя на Русі. Очевидно, про смерть Вишенського на Русі тоді ще не знали; але чи ходили з Луцька післанці на Афон і чи привели кого з руських Афонітів на Русь, сего не знаємо.

Отсе й усе, що можемо сказати про життя Івана Вишенського. Спитає може дехто, чим цікаве се життя

для нас і що можемо навчитися з нього? Певна річ, того не можемо ані не повинні ми вчитися, аби в часах тяжких чи то для наших близьких, чи для цілого краю покидати світ і людей, іти в пустиню чи в монастир та вести там життя хоч би в холоді й голоді, та все таки супокійне, безжурне і присвячене виключно молитвам та дбанню про спасення власної душі. Коли що в життю Івана Вишенського цікаве й навчаюче для нас, так се те, що дійшовши до мужеської дозрілості він покинув сей світ певно не з бід і не для безтрудного прожитку, але для того, що ським чи таким способом дійшов до переконання, що сей світ зіпсований. Задля свого переконання він покинув панський двір і службу й достаток, покинув товариство розумних та освічених людей, одним словом покинув усе, що в життю дороге чоловікови, і пішов робити таку службу, яка йому в ту пору для загальної справи видавалася найкориснішою, пішов служити тій справі молитвою і словом. Те своє переконання про важність сеї своєї служби він не раз у своїх писаннях висловляв досить ясно й досадно. »Или не вѣдаете, бѣдницы — писав він у своїм гарнім творі, що має заголовок: »Порада о очищенію церкви« — если бы не было истинных иноков и богоугодников межи вами, уже бы давно якоже Содом и Гомора жупелом (сіркою) и огнем у Лядской земли есте спопелѣли«. І далі в тім самім творі знов та сама думка: »Вѣру ми ями, если бы вас иноки перед Богом не заступали, уже бысте давно с всею своею потѣхою мірскою изчезли и погибли«. Вишенський цілим своїм життям доказав, що та віра в нього була не тільки щира, але зовсім не безплідна, бо заповнила його життя діяльністю, як на свій час дуже смілою, подиктовапою дуже високим розумінням людської гідності. Вже сам його вихід на пустинне життя і потім його недовгий побут на Русі були вчинки, що доказували його життєву незалежність і горожанську відвагу. Бо подумайте, чи багато знайдеться у нас людей, які би зважилися для свого переконання наразитися иншому, старшому, або цілому загалови, стратити ласку у начальника, відректися посади, або хоч би

тільки невеличкої користі? З того погляду Іван Вишенський може ще й нашому поколінню служити прикладом твердості і стійкості характеру, прямоти та ясності в вислові своїх поглядів і згідності між переконаннями та цілим своїм життям.

III.

Та не лише своїм життям і характером важкий і цікавий для нас Іван Вишенський, але головню тими писаннями, що дійшли від нього до нас. Ті писання всі зложені на Афоні (з виїмком одного писання до Юрія Рогатинця) і посилені з Афона на Русь звичайно з означенням імені автора і місяця його пробування та заосмотрені досить просторими і характеристичними заголовками. За його життя вони не були друковані з виїмком одного, написаного в формі соборного послання всіх афонських монахів руської народности до Русинів, що жили під польською короною, яке без означення імені автора було друковане в р. 1598 у виданій князем Константином Острожським т. зв. «Острожській книжки в десятих відділах» у додатку до сімох посланій александрійського патріярха Мелетія Пігаса против унії. Інші його твори заховалися в дуже немногих рукописах і були частями опубліковані в різних видавництвах у другій половині XIX. ст. Всіх творів Вишенського маємо 18, не вчисляючи туди вставлене ним у один твір давніше оповідання про напад Латинян на Афон у XVI. ст. Деякі твори дуже короткі, але деякі мають дуже просторий обем і видані всі разом утворюють порядний і дуже інтересний том. Не думаючи перчислювати тут і переходити за порядком усі ті твори, наведу тут тільки децю з них для характеристики основних поглядів автора, щоб дати пізнати, яка то щира і сміла душа і яке живе та міцне слово були у нашого письменника перед 300 роками.

Оповідуючи вище про заведення церковної унії в Південній Русі я згадав між иншим, яке то лихо мали Русини з правом патронату, по якому король поставляв єпископів, а дідич православних попів у своїх

маєтностях. Отож у своїй »Пораді о очищенню церкви« Іван Вищеньський радить Русинам явно й рішучо виступити проти того права. »На съвященницькій ступінь нехай вступають після приписів святих отців, а не по своїй волі задля лакоства тілесного, щоб захопити маєтки, панство та почеси. І кожного такого що сам на-скакує, не приймайте, а коли король дасть вам його без вашого вибору, проженіть і прокленіть«.

Щоб оправдати, чому він, хоч сам із духовного стану, так остро виступає проти тодішнього духовенства, Вищеньський подає ось яку досадну характеристику тодішньої південно-руської ерархії. »Бо нині, — пише він, — прокляті владки поробили собі фільварки із спільних монастирів і годують у них гінчих псів, а не душі, що спасаються для вічного життя«. А на иншій місці відзивається ще гострійше: »Нехай будуть прокляті владки, архимандрити та ігумени, що попустошували монастирі і фільварки собі з місць святих поробили і самі тільки зі своїми слугами та приятелями в них тілесно випасаються: синів зодягають, жінок пристроюють, барви (ліберії) справляють, приятелів своїх збогачують, карити лантують, повозові коні ситі та одної масти сприяють, роскоші свої поганські справляють. А в монастирях не видно тих рік та потоків молитви чернечої, що після закону християнського повинні ненастанно плисти де неба, і замість безсонниці, пісень, молитов та празників духовних пси виють, гомосять і дзявкають. А безбожні владки замість церковних правил та читання книжок і науки закону божого дежно й нічно над статутами¹⁾ і брехнею весь свій вік вправляються та тратять, і замість богословя та уваги на правдиве життя вчать ся облестивости, хитрости людської, брехні, щекарства і викрутасів чортівського пустомельства та лизунства«.

Не можна відмовити справедливости сим словам Вищеньського, коли зважити, що говорив він про таких владик, як Мнх. Рагоза, Терлецький і їх спільники.

¹⁾ Статутом називався збірник литовсько-руських законів, а статутами пізніше збірники всяких законів і прав.

»Чи не ваші милости, — відзивається він до них, — голодних оголоднюєте і прагнуццями чините бідних підданих, що мають такий сам образ божий, як і ви? Те, що надавали благочестиві християни на сироти церковні та їх виживлення, лупите із гумна стоги та оборogi волочите, самі зі своїми слуговинами наїдаєтеся, їх труд і піт кровавий лежачи й сидячи, сміючись і граючись поживаєте, горілки перепущані купите, пиво тро-яке превиборне варите і в пропасть неситого черева вливаєте. Самі з гістьми своїми пересичуєтеся, а сироти церковні голодні та прагнучі, а бідні піддані в своїй неволі з річного доходу вижити не можуть, з дітьми тісняться, страви собі унимають, боячися, чи їм хліба до будучного врожаю дотягне».

Як бачимо, Іван Вишенський не з зависти, ані з ненависти виступав проти тодішніх руських владик і висшого духовенства. Його боліло те, що ті владики держали своїх підданих, своїх одновірців, чи православних чи уніятів, так само, як і польські шляхтичі, і так само здирали та поневіряли їх. І ось він першій у нашім краю різко та сміло підніс голос в обороні того бідного робучого люду, показуючи панам і владикам, що той мужик — їх брат, а не проста робуча худоба, що він радується й терпить як чоловік і хоче жити як чоловік.

»Де ви голих зодягали? — питає він тих владик і панів. — Чи не ви самі оголюєте їх, з обори коні, вівці, воли у бідних підданих волочите, датки грошеві, датки поту і праці від них витягаєте, бідних живцем лупите, оголюєте, мучите, томите; на роботу та в далекі дороги без часу, зимою і літом у непогідне время гоните, а самі як боввани на однім місці просижуєте, або коли й притрафиться того живого трупа на інше місце перенести, то в колісках переносите. А бідні піддані день і ніч на вас працюють і горюють. А ви виссавши їх кров і сили, їх працю й зусилля і зробивши їх голими в коморі й оборі, своїх пубеняків приближених фалюндишами, уторфінами і каразіями (дорогими сукнами) зодягаєте, аби напасті очі гарною поставою тих слуг, а ті бідолахи піддані навіть простої сермяжки до-

брої не мають, аби покрити свою наготу. Ви з їх поту напихаєте повні мішки грошей, золотих, талярів, півталярів, ортів, четвертаків і потрійників, збиваєте суми суменні, а ті бідолахи не мають навіть шеляга, за що соли купити».

Оттакі смілі та горячі слова в обороні простого, поневоленого та занедбаного народу, до того подиктовані не абстрактною християнською доктриною, а близьким і докладним знанням життя того народу, роблять нам пам'ять Івана Вишенського милою та дорогою. Була се натура проста й сильна, що не вмiла кривити душею. »Не думайте, — писав він обертаючися до Поляків, — що я так сміло до вас говорю і правдою в очі вас колю, бо сижу ось тут на Афоні в далекому куті. Надіюся, що прийду до вас і сам і радо прийму навіть смерть за правду, коли на те буде божа воля». І справді він не побоявся прийти з Афона на Русь, хоч знов і те треба признати, що в Польщі тоді за такі смілі слова не було ще звичаю метитися на чоловіці. Пізніше майже всі визначніші аріяни, особливо в Малій Польщі, погибли з рук сфанатизованих католицизмом розбійницьких шайок.

IV.

Івана Вишенського зачисляють звичайно до полемістів, що боронили православ'я проти заходів латинства та унії. Се вірно, але тільки в часті. Властивої полемічної аргументації в його писаннях не так багато, як би веліла догадуватися назва полеміста, тай то властиві догматичні дискусії у нього не оригінальні а взяті переважно з сучасних руських або польських полемічних творів. Головна сила полеміки Вишенського, яка дуже часто переходить у сатиру, лежить у його глибоким розумінню етичної сторони спору між латинниками й православними а головна сила його талану в ілюстрованню релігійних віроучень та суспільно-політичних відносин драстичними прикладами, подробицями та порівняннями, взятими з дійсного життя. Се надає його писанням далеко більшу

історичну та літературну вартість, ніж та, яку мають хоч би наймайстерніші теологічні полеміки в роді »Палінодії« Захара Копистенського. Головну основу розлому між латинством і православем Вишенський бачить у гордості латинників. Ту основну прикмету латинської культури, гордість і зарозумілість, Вишенський вияснює найрізкішими прикладами і найвимовнішими психологічними малюнками. Ось яким способом він влучно збиває пиху та гордість руських владик і єрархів: »Говорите — каже він до них, — ті хлопи прості в своїх кучках і домках сидять, а ми в палатах лежимо; ті хлопи з одної мисочки поливку або борщик хлечуть, а ми прецінь по кількадесять полумисків ріжними смаками уфарбованих пожираємо; ті хлопи бічським або муравським гермачком¹⁾ покриваються, а ми прецінь в атласах, адаманску і соболевих шубах ходимо; ті хлопи самі собі і пани й слуги, а ми прецінь маємо по кількадесять льокаїв у ліберіях; перед тими хлопцями ніхто славний шапки не здійме, а перед вами і воеводи здіймають і низько кланяються. На таке кокошення, панове біскупи, відповім вам ось що; ті архієреї, що Христа замучили були подібні до вас і сиділи на єпископських столицях як і ви, але хлопи Христові ліпші від них були і нині є. Вони так само навантажували черева, як і ви, але хлопи Христові, голодні правди, ліпші від них були і нині є. Вони свої трупи так само мягко і коштовно зодягали, як і ви, але простаки Христові в одній одежині ліпші від них були і нині є. Вони так само мали довкола себе драбантів, як і ви, але хлопи Христові, що самі собі служили, ліпші від них були і нині є. Тамтих Пилати та Іроди так само шанували і перед ними укліякли, як і перед вами, але хлопи Христові, гонені і опльовані, обезчещені, поганьблені, обсміяні, биті і повбивані ліпші і честніші і славніші від них були і нині є. Оттак то й ви, панове біскупи, сидите на місцях єпископських,

¹⁾ Гермак, здрібніле гермачок — грубе сукно вироблюване в XVI. ст. в польськiм містечку Бічу (Biecz), або на Мораві.

але не сидите на гідности й чесноті; пануєте над селами, але над вашими душами диявол панує; зовете себе свяченими, але есте прокляті; йменуйте себе єпископами, але есте мучителі; міркуєте, що ви духовні, але ви поганці й язичники».

Оттак то смів тоді відзиватися духовний до духовних і не то, що його за се ніхто не переслідував, але його слова йшли з рук до рук, від брацтва до брацтва, із монастиря до монастиря, а найблизша потомність під живим вражінням його слів, шануючи його щирість, прямоту і неустрашену відвагу, а заразом його чисте й трудолюбне життя, називала його святим чоловіком.

Головну силу народа бачить Іван Вишенський не в настирях, не в панах, а в стаді, в простім народі. »А на панів своїх руського народу не надійтеся, — упоминає він, — бо ті пани відкинулися своєї віри й мови і луплять незгірш чужих«. Такого руського пана, що не дбає про свій нарід, він називає »дитиною, що колишется в колиці роскоші«, а вкінці показує, що коли цінити чоловіка після його чесноти, праці та загального добра, то оті бідні хлопи та кожумяки окажуться справді панами, а пани бідними невольниками, що термосяться в оковах своїх власних примх, пристрастей та пустого життя.

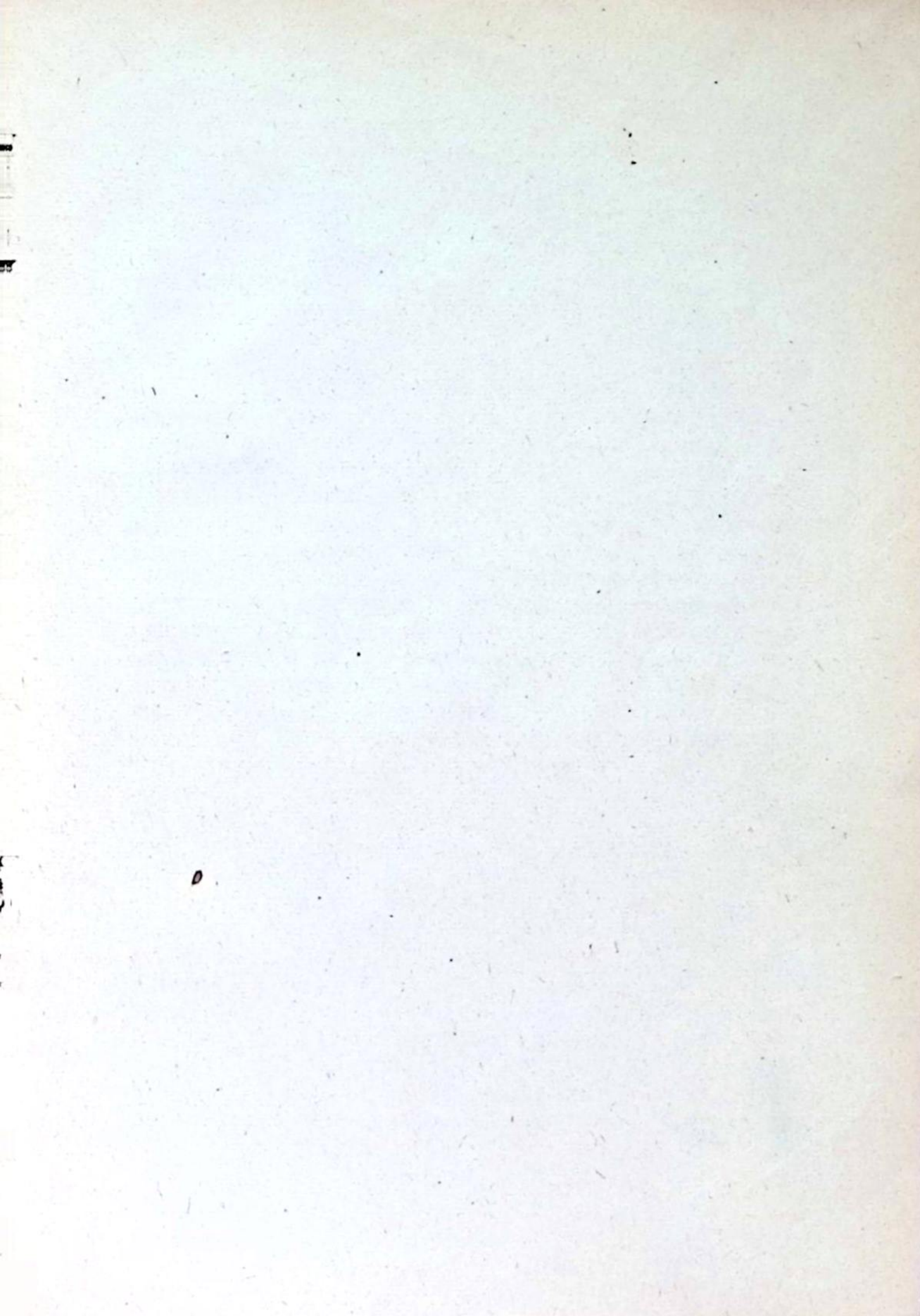
Такі багаті пани литовські, руські й польські, послали своїх синів на високі науки до Італії, Німеччини, Франції. Видячи, які ледачі люди виходять із тих шкіл, а не доходячи глибших причин, Іван Вишенський у своїх посланіях ударяв сильно на ті школи, в яких учать латинської та грецької мови. Плятона й Арістотеля та інших поганських письменників. Не треба думати, що Вишенський так і хотів лишити своїх земляків у темноті та відгородити від решти світа, аби тільки вратувати їх православє. Та про те певна річ, що він довгий час не міг розібратися в тих нових явищах західно-європейської культури, що напливали на Русь. Латиняни, а особливо Єзуїти напали на православє з різних боків, опираючися на грецьких і латинських письменників, церковних і світ-

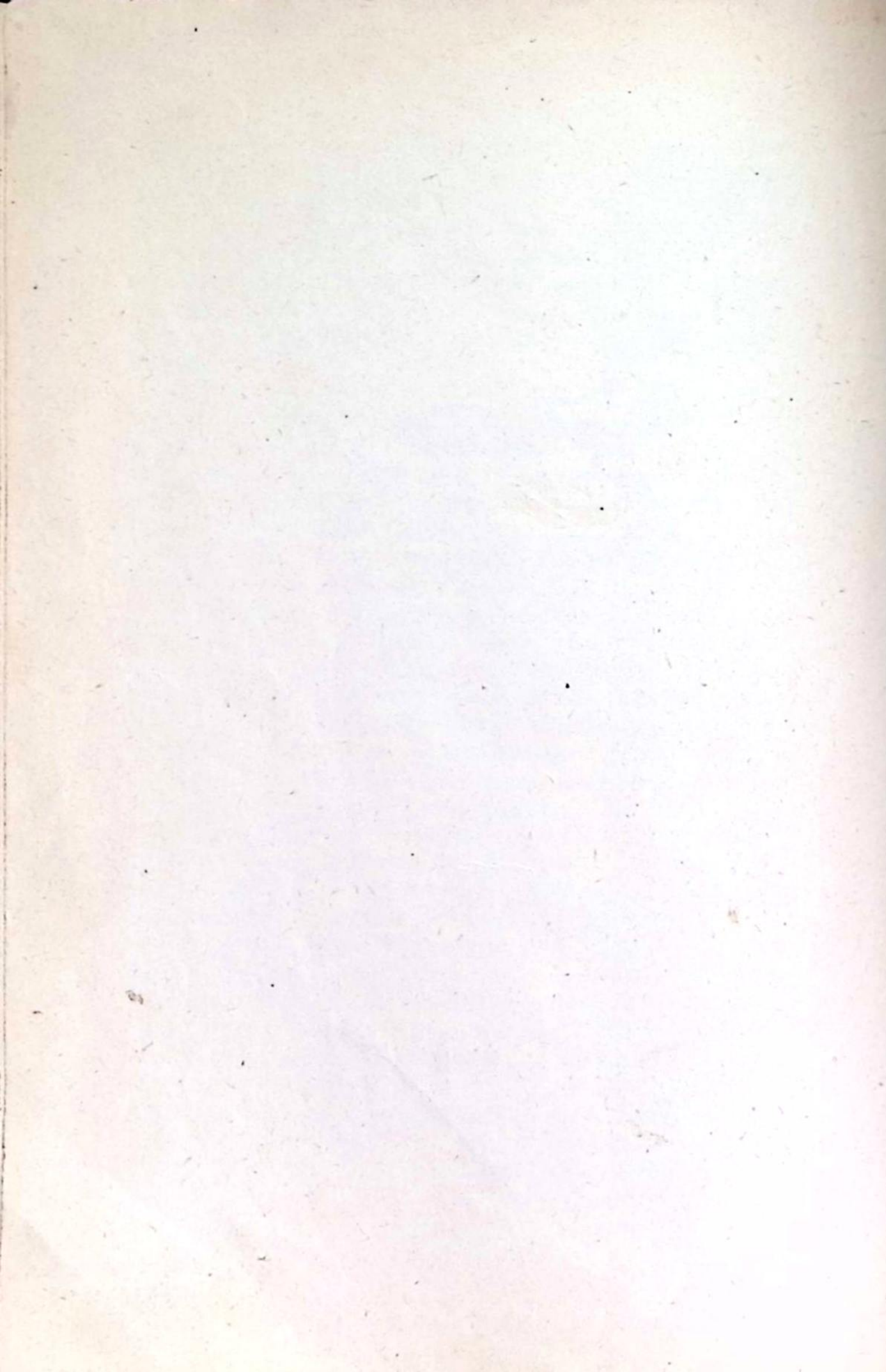
ських. Грецькі патріархи, особливо Мелетій Піґас і Кирило Лукаріс, писали також листи і книжки в обороні православя. Значить, треба було знати по грецьки й по латині, знати не тільки богослове, але також історію, право церковне та світське і багато ще дечого иншого, щоб з успіхом боронитися. Зрозумів се Вишенський, бувши з Афона на Русі в початку XVII в. і вже потому писав, що не виступає загалом проти шкіл, але треба тільки пильнувати, аби в них не пропало православє.

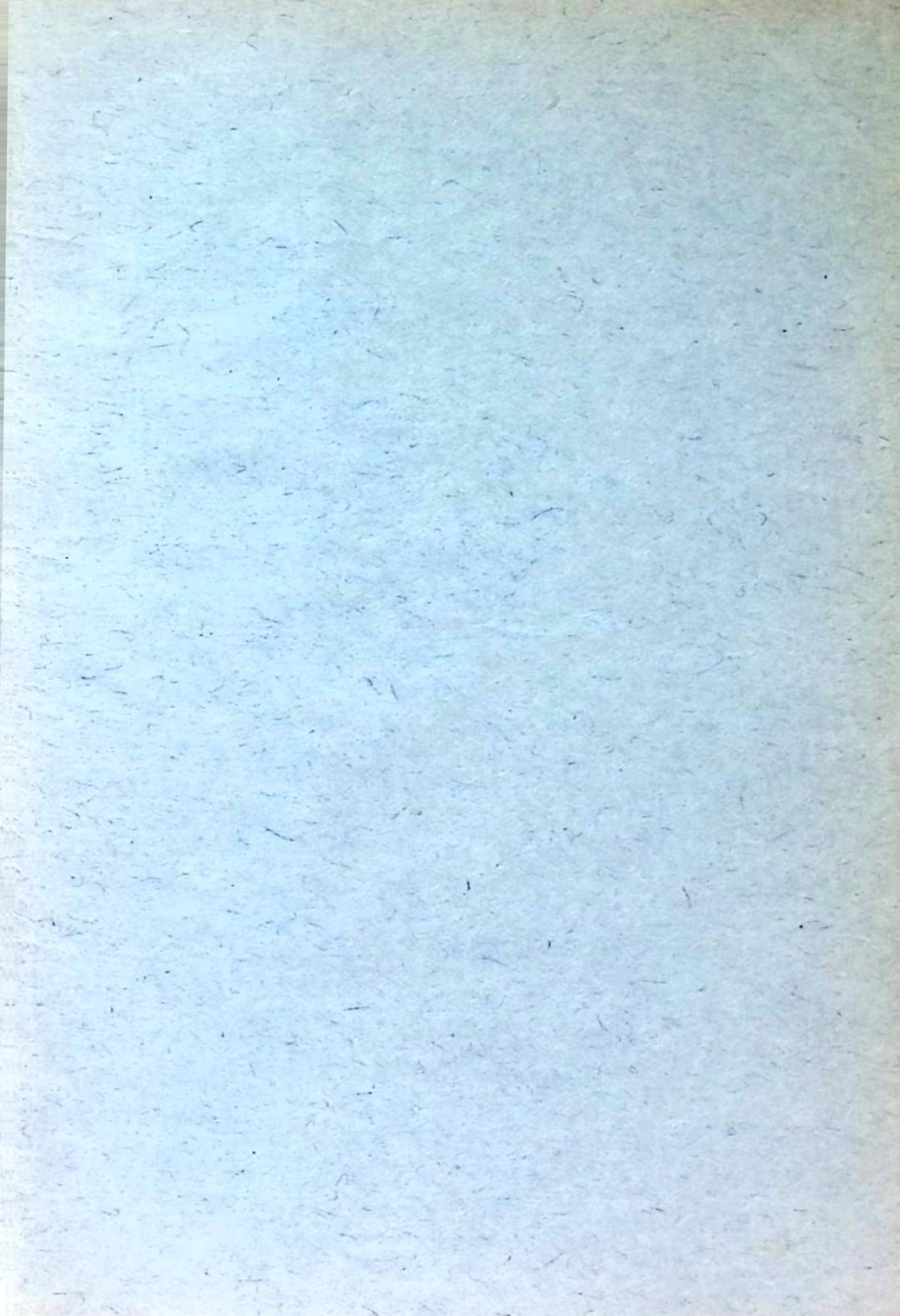
Та за те як гарно і розумно писав він до простих письменних людей, міських та сільських священників і братчиків, поучуючи їх, як мають з пожитком відчитувати книжки, або письма перед своїми парафіянами. Маємо образ, подібний до наших читалень у перших початках їх розвою, коли не рідко траплялося, що письменний у читальні був тільки один, священник або дяк, а решта членів були неписьменні, отже слухачі а не читачі. От тим то сей письменний повинен був не тільки читати, але також пояснити людям прочитане. »Поперед усього — пише Вишенський у своїй невеличкій інструкції, поставленій на чолі dokonаної ним самим неповної збірки його писань — нехай буде прочитатель тямущий, у читанню біглий і бистрозорий. Нехай не повторяється і не зупиняється на одній річї по два або по три рази, але в міру, рівно нехай поступає слово за словом за стежкою того, що написано. Нехай на запятих (протинках) зупиняється троха, на точках більше, а пройшовши дві, три або кілька може захопити точок, а особливо, де би кінчився зміст речення, там нехай духом відпочиває, віддихає і постоює, а то для того, аби простим і неписьменним слухачам яснє і зрозуміле було значіння того, що написано. По друге, зібравши до куши братію православних до школи рано, по просянню ночі, поки ще світовий шум, тривога і турбота не наляже на здорову і свіжу думку і не перетягне її до земних клопотів, і доки ще живіт не навантажений стравами, тоді треба читати. По третє: не обтяжувати слуху немічних людей довшим читанням, але власне

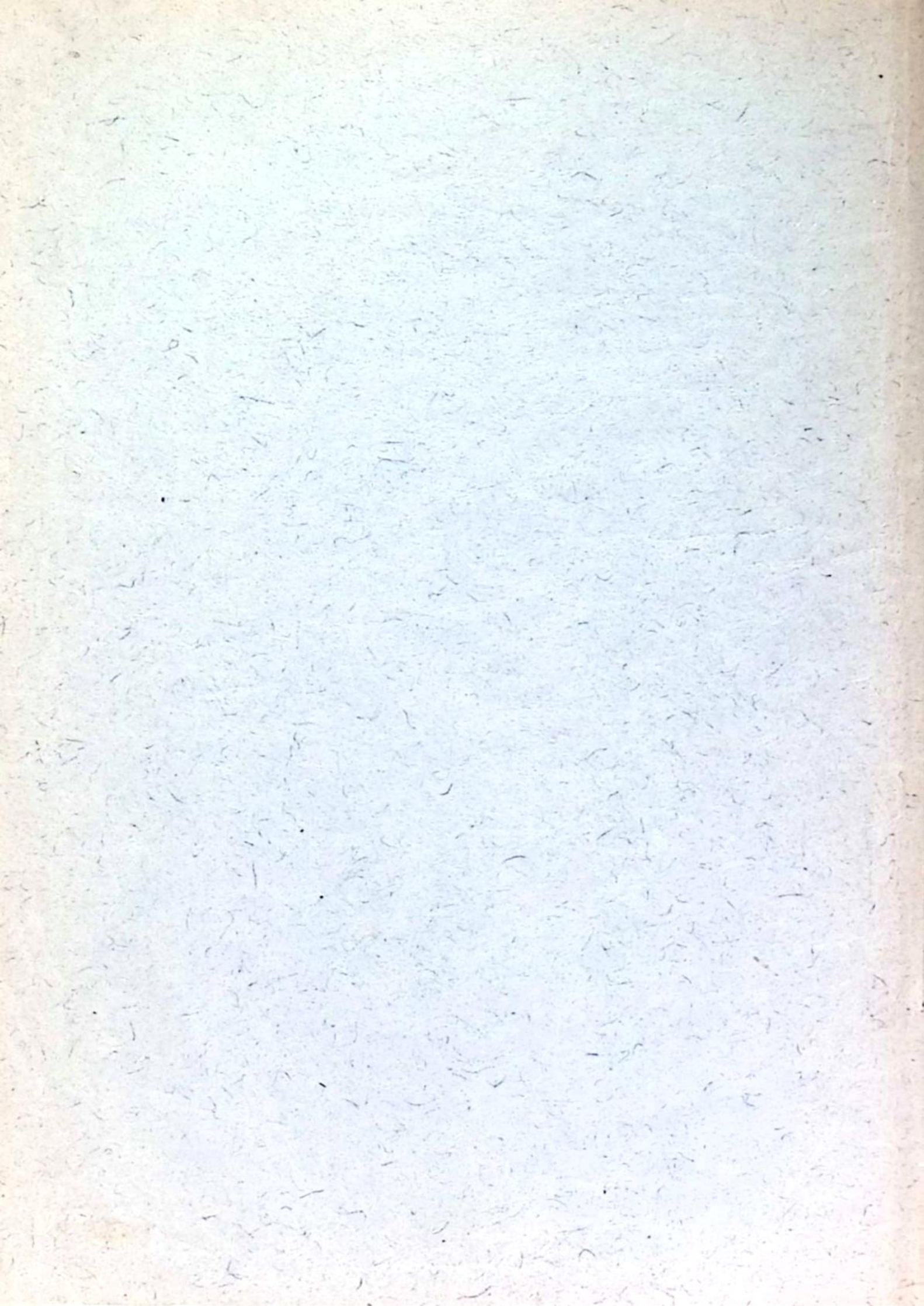
30 або троха більше карток прочитати і на тім скінчити, а заложивши закладку, проси слухачів на другий поранок на такий самий празник і бенкет духовий, і так поранок за поранком проходячи, аж доки не скінчиш усеї книжки. А зібраних проси, щоб хто зачав слухати здорові та тверезі думки написані в письмі, той дослухував їх до кінця, а що з сего скористають, се, думаю, пізнають самі з досвіду, коли добре вислухають».

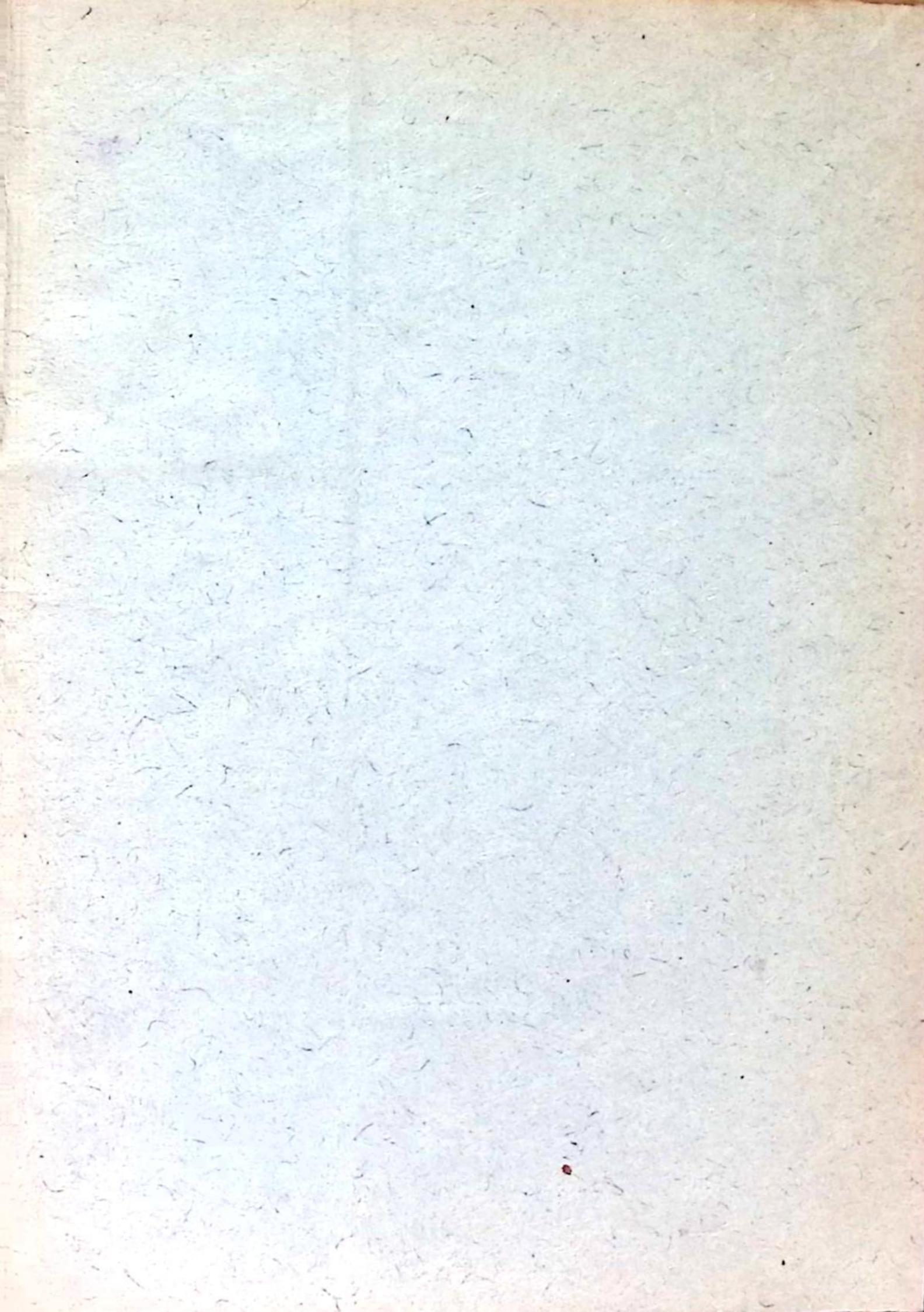
Ось і все, що на разі маю сказати про нашого давнього письменника Івана Вишенського. Не б'огато у нас у давнину було людей, котрі посміли б і зуміли б так близько доторкатися до насущних духових потреб нашого народу і виявляти ті потреби та долегливості його життя таким горячим і ярким словом. Постать Івана Вишенського була першою літературною появою, що ще при кінці 80-их років минулого століття збудила в мені охоту до наукового оброблення його літературної спадщини. Здобутком сеї охоти були три наукові праці присвячені Вишенському: одна писана російською мовою і друкована в «Кіевской Старині» 1889 р., ч. 4, при якій опубліковано декілька невідомих доси творів Вишенського, знайдених мною в рукописі підгорецького монастиря; друга була простора розвідка: «Іван Вишенський і його твори» (Літературно-наукова бібліотека, книжка 21—30), написана ще 1890 р., а друкована аж 1895 р., а третя популярна розвідка, друкована в «Хліборобі» 1891 року і видана також окремою брошурою. В р. 1900 я подав у «Записках Наукового Товариства ім. Шевченка» том XXXV—VI. ще один причинок до пізнання письменської діяльності Івана Вишенського про згаданий висше його твір, друкований за його життя 1598 р. Пізніше в р. 1902 постать Вишенського зробилася темою моєї поеми, якої передрук подаю ось тут. Основа поеми — печерне життя і смерть Вишенського — тільки в одній частині моя поетична фікція, бо про своє печерне життя згадує Вишенський сам у заголовку свого остатнього писання.

499

0,15

328